MORITZ KINGA-ÉVA*

„KÁROSÉ HOGY SOK NYELV VAGYON.” NYELVI REFLEXIÓ ÉS INTERDISZCIPLINARITÁS KÖRMÖCZI JÁNOS (1763–1836) EGYETEMI JEGYZETEIBEN

Kulcsszavak: *kézírtos akadémiai jegyzetek, a tudomány nyelvei, az interdiszciplináris megismerés lehetőségei*

I.

Körmöczi János felsőbb tanulmányait Kolozsváron kezdi, külföldi akademizálása során ismerkedik meg a tudományok új irányjaival, és – mint leendő pedagógus – igyekszik a nyugati egyetemeken tapasztalt tudást megszerezni és elraktározni: jegyzeteket készít, könyvtárát gyarapítja, levelezést folytat, fordít. Törekvései a magyar nyelv csiszolásával, a tudományos nyelvezet megteremtésének programjával függnek össze, és egyben új eszmék behatolását segítik.

1812-ben egyházának általános bizalma az unitárius püspöki székbe helyezi. Ezt megelőzően, 1798-ban kezdi tanári tevékenységét az aritmetika és fizika oktatásával; 14 évig végzi a professzori teendőket (1798–1812), az utolsó tíz évben az igazgatói tisztséget is viseli. Tudása gyarapítását a kolozsvári Királyi Jogakadémián kezdi el, azonban egy szemeszter hallgatása után a Konzisztórium akademitának jelöli, ezért „az erdélyi múzsáktól teljesen búcsút véve”, 1794 szeptemberének végén Bécsbe indul. Bécsben csaknem két teljes évig fizikát és matematikát hallgat. Természettudományi ismereteit Pozsonyban mélyíti tovább (oda 1795 októberében utazott, hogy egy szemeszteren át a jeles fizikus- és kémikusprofesszor, Mathias Pankl kurzusait hallgassa). Visszatér Bécsbe, majd Jéna felé veszi útját. Jénában főként teológiai és filozófiai jellegű kurzusokat hallgat. Itt jelentkezik C. Paulus teológiai kurzusaira, emellett pedig Karl David Ilgentől és Carl Christian Erhardt Schmidttől Kant filozófiáját hallgatja. Tanulmányait 1796 októberétől Göttingában folytatja, ahol az új típusú, világi diszciplínák közé tartozik a Heyne által oktatott klasszika-filológia, valamint a jog-és államtudomány, a kortörténet és a statisztika. Látogatja mind Spittler és Gatterer, mind pedig Schlözer előadásait, és tekintettel arra, hogy előjárói a természettudományok tanárának szánták, beiratkozik G. C. Lichtenberg kurzusaira is.

A göttingai egyetem egyik leglényegesebb és már a kortárs visszaemlékezések és értékelések által tudatosított jellemzője, hogy az intézmény, amelyet az Angol Királysággal perszónálunióban álló Hannoveri Választófejedelemség politikai szándéka hívott életre, német földön

* MORITZ Kinga-Éva (Kolozsvár, 1981) a Babeş-Bolyai Tudományegyetem német szakán tanult, majd *Interkulturális kapcsolatok* mesterfokozatot szerzett, a BBTE Magyar Irodalomtudományi Intézetének *Irodalom és társadalom* mesterképzőjén is tanult. Jelenleg a BBTE doktori hallgatója. Kutatásai témája: *Humántudás-transzfer a modern korban – Körmöczi János példája*.

kivételes együttthadásba tömörítette a hazai és a brit tradíciókat. Az intézmény másik specifikuma, hogy a különféle tudományok között sajátos átfedések alakultak ki, s az empirikus és a holisztikus megközelítés együttes jelenléte vált meghatározóvá.

II.

Körmöczi élete végéig tevékeny alkotónak bizonyult.¹ Nyomatásban öt rövidebb munkája jelent meg, amiből négy temetési vagy más alkalomra szánt prédikáció, kéziratban pedig fennmaradtak olyan, vegyes jellegű munkái, amelyeknek ő nem csupán szerzőjük vagy fordítójuk volt, hanem másolójuk vagy possessoruk is. Naplója, levelezése, könyveinek lajstroma és akadémiai emlékalbuma által, amelyben bécsi, jénai és göttingai társainak bejegyzései találhatóak, rálátást nyerhetünk életútjára, különösképpen külföldi akadémizálása tényeire.²

Körmöczinek a történelemtudomány kérdései iránti erős érdeklődését mutatják göttingai tanárainak kurzusai is: ilyenek G. Chr. Gebauer Európa históriájára alapozó kézírata, Körmöczi tanárának, Spittlernek kurzusai és Schlözer történettudományi munkája. Körmöczi ismerte Schlözer ifúságnak szánt világtörténetét is; az *Elő-készület a Világ Történeteinek leírásához. Írta Gyermeknek számára Slötzer Augustus Lajos* c. magyar nyelvű szöveg a kézíratai között található.

Körmöczi János munkái, amelyek javarészt kéziratban maradtak, több diszciplínához tartoznak. A nyelvi reflexió, az interdiszciplinaritás leginkább azokra az írásaira jellemző, amelyek egyetemi éve alatt készültek.

III.

Az *Ms U 413-B* jelzetű kézirat egyetemi jegyzetként szerepel, viszont ennek nem az egészére, hanem a második és harmadik felére vonatkoznak megfigyeléseim, amely a *Valamennyi tudomány tabelláris vázlatával* kezdődik. A tudományok rövid bemutatásában a paragrafusok számozása nem folytonos, gyakran újrakezdődik, sőt a másoló nem egyszer már a fejezetcímekben előre bocsátja a hiányzó részeket, ami alátámasztani látszik azt a feltételezést, hogy a tanulmányozott vázlat egy vagy több, esetleg nyomatásban is megjelent mű kivonatolt változata. A kézirat feltehetően Körmöczi János egyetemi éve alatt készült,³ nagy valószínűséggel a jénai egyetemen.

1 Írásos hagyatékának megőrzési helye részben az Unitárius Püspökség Levéltára, részben az Unitárius Kollégium állománya, a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban.

2 A 2013-as, kolozsvári Körmöczi-konferencián Mándity Zorán és szerzőtársa, Latzkovits Miklós hívta fel a figyelmet arra, hogy valószínűleg létezett egy másik, számunkra ismeretlen album is.

3 Lakó Elemér katalógusa a kézirat keltezését 1790–1793 körültre teszi. A Körmöczi-kutatók közül sem Csetri Elek, sem Hajós József nem tér ki nyomatásban megjelent írásaiban erre, hagyatékukban őrzött vázlataikban azonban papírra vetik a kézirat címét, foglalkoznak vele, még ha csak a számbavétel igényével is. Csetri ennél többet is tesz, a kézirat korábbi, Lakó-féle keltezését módosítja 1796-ra, Körmöczi jénai tanulmányainak idejére.

A tudományok felsorolása alapján nyomon lehet követni a szaktudományok történetének 18–19. századi fejleményeit és kirajzolódik Körmöczy János tudományfelfogása, amely a göttingai egyetem holisztikus tudományfelfogására emlékeztet. Ezt Békés Vera a következőképpen foglalja össze: „tisztán kirajzolódik a természetnek az a holisztikus szemlélete, amelynek alapján lényegét tekintve azonos módszerrel közelítettek a megismert és a még feltárandó természeti és társadalmi törvényekhez, legyen az az anyanyelv, a történelem, a jog, a filológia, a botanika, avagy az éghajlat. A tudósnak a saját tárgyát mindig az egészre tekintettel kell vizsgálnia”.⁴ Körmöczy az összefüggések ismeretében való tanulásban hisz: „mind[en] tudományok részei az egésznek; sunt cognita combinata in Intellect; a jó tanulás Plánumára az Allgemeine Übersicht szükséges”.⁵ Erről továbbá következőképpen vélekedik: „Mai időben jártas légy minden scientiában, [...] mire késüls hasznat nem veheted, némely pedagogia által lesz pappá.” Mind a szakbarbárságtól, mind a félműveltségtől elhatárolva tudóseszményét, így összegezi: „Egyet jól tanulj meg, a többibe is tekintés belé, summáson tudj minden tudományt”.

A tudományosság fogalmáról úgy véli, hogy helytelen az objektív és szubjektív erudíció megkülönböztetése: „Ez nem *jo divisio*, [...] *eruditio est in Me, extra me non [...] existere*”, azaz az erudicio vagy bennem van, vagy nem rajtam kívül található meg.

Meglátása szerint a tudományosság tárgyát mindenekelőtt az írott szövegek összessége, a könyvek képezik: *Objectum eruditionis est literatura, a könyvek tudományos eszmérete, libri sunt media ad eruditio*; tudósnek pedig azt lehet nevezni, aki ismeretek kellő mennyiségével rendelkezik: *Eruditio est qui ansehnliche Menge von Kenntnissen habet*. Ugyanakkor fontos a tudatosság, a diszciplína: *Grundlichkeit. a ki nem ügyeszködik sed csak réa ragad e nem tudos [...] Következésképpen eruditio est resultatum diligentia et laboris*, azaz a tudományosság kizárólag a szorgalom és a munka eredménye lehet. Mindezt az erkölcs törvényeinek követése mellett képzeleli el: *Scopus eruditionis est activitas sub legibus moralibus*.

A holisztikus szemlélet nem zárja ki a rendszerezést: *ha igyekszünk mindég tudosabbak leszünk, de a Totumhoz elnem érhetünk, sinc necessar divisio disciplin [...] ut eo facilis perspicere possit*. Továbbfinomítva ugyanaz a gondolat: *ki ki maga keze alá ves egy részt de a connexio mindég meg marad, e nélkül senki se dolgozhat ki még ha Vißenschaftot is tud*.

Hogy a diszciplináris elkülönülés még nem ment végbe, ezt a következő észrevételben is látjuk: „a Philologusban lenni kell Realkenntnissenek is”,⁶ tehát a szövegekkel való humántudományos vizsgálódás természettudományi ismereteket is feltételez, és valóban, Körmöczy tanulóévei alatt a természettudományok és a szellemi tudományok láthatóan egyaránt érdeklik.

Ernst Cassirer a francia íróknak a természettudományokhoz való viszonyával kapcsolatosan rámutat arra, hogy aligha létezett olyan neves gondolkodója a 18. századnak, aki teljesen elhatárolódott volna a természettudományok iránti alapvető érdeklődéstől.⁷ Montesquieu első

4 BÉKÉS Vera: *A göttingeni paradigma = Göttingen dimenziói*. Szerk. GURKA Dezső, Gondolat Kiadó, Budapest, 2010. 30.

5 A Körmöczy-idézetek lelőhelye Ms U 413-B, 439–471., a Román Akadémia Könyvtárában (Kölozsvár).

6 „Der Philologe braucht gleichwohl auch Realkenntnisse zu haben”. Ms U 413-B, *Einleitung in die Philosophie* 354 r.

7 Vö.: Iwan-Michelangelo D’APRILE–Wienfried SIEBERS: *Das pragmatische und das europäische Jahrhundert = Das 18. Jahrhundert*, Akademie Verlag, Berlin, 2008. 11.

munkái természettani és élettani jellegűek; Voltaire nem költeményei vagy első filozófiai vázlatok által tűnik fel első ízben, hanem *Newton filozófiájának alapelemei* című műve által; Diderot írásai között találhatunk egyet az emberi fiziognómia elemeiről is; Rousseau írásai között pedig egy, a kémiai alaptanok bemutatásával foglalkozó írást.

Amit Cassirer a francia gondolkodókról ír, ugyanúgy érvényes számos német kortárs szerzőre is. Immanuel Kant – korszakalkotó írásai megjelenése előtt – több cikket közölt az általános természettudomány köréből; a híres fizikust, Georg Christoph Lichtenberget mint költőt is számon tartják, és kevésbé ismert, hogy több mint két évtizeden keresztül adott ki ismeretterjesztő cikkeket tartalmazó naptárt; Goethe természettani tanulmányai több kötetre terjednek; Schiller orvosi tanulmányokat végzett és disszertációjának természetfilozófiai, illetve antropológiai tartalmát későbbi esztétikai és történelmi értékezéseiben dolgozta fel.⁸

A magyar irodalmi kultúra felé tekintve egyetérthetünk Szauder József vélekedésével, aki szerint például a folyóiratszerkesztő Kármán József számára a szépirodalom és a „nyomos tudományok” területei meglehetősen összemossódtak; Csokonai Vitéz Mihály pedig még a századforduló körüli években is utal arra, hogy az esztétikai értéket létrehozó irodalomművelést a „solida tudományok” [értsd: a reáltudományok] felé vezető út szerény állomásaként látja.⁹ A differenciálódás pedig anélkül indul meg a szépirodalom és a tudományok között, hogy a kor szerzőinek java véglegesen döntött volna egyik vagy másik terület mellett. Bíró Ferenc, a francia felvilágosodás magyar recepciójának szakértője szerint természetesnek tekinthető, hogy az író esetenként filozófus, matematikus, csillagász, nyelvtudós, biológus, vagy akár lélektani művek szerzője stb.¹⁰

IV.

Az Einleitung in die Philosophie című Körömczi-kéziratban található akadémiai jegyzetek nyelve nem kizárólagosan német – a kezdeti német nyelvhasználatba latin és magyar nyelvi elemek vegyülnek.

Körömczi határozottan és több ízben megállapítja, hogy önmagában a latin nyelv nem célravezető a tudományokban, és helyettesítésének lehetőségét keresi. Ezt egyrészt a görög vagy héber nyelvben véli megtalálni, másrészt pedig – jelentőséget tulajdonítva annak a problémának, hogy a különböző nyelvek milyen mértékben alkalmasak a tudomány művelésére – úgy gondolja, bizonyos tradíciókat nem célszerű folytatni: a francia és német nyelv ismerete elegendő a korszerű tudományokban való jártassághoz; és egyedül annak válik javára a latin

8 A természettudományok szerepéről a 18. század második felében: *Naturforscher als Autoren*. Iwan-Michelangelo D'APRILE, Wienfried SIEBERS in: *Das 18. Jahrhundert*, Akademie Verlag, Berlin, 2008. 74–77. Ernst CASSIRER: *Die Philosophie der Aufklärung*. Felix Meiner Verlag, Hamburg, 2007, 61.

9 SZAUDER József: Csokonai poetikájához = Uő: *Az éj és a csillagok. Tanulmányok Csokonairól*. Akadémiai, Budapest, 1980. 339–367.

10 BÍRÓ Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Balassi Kiadó, Budapest, 1994. 20.

és görög nyelv tudása, aki a „rég, eredeti irodalom” ismerője kíván lenni, ám egyébiránt „nem érdemel sok időt”.¹¹

Körmöczy nézetei a latin nyelv szerepéről hasonlítanak Humboldt későbbi véleményéhez. „A nyelv – írja Humboldt – nem tekinthető holt *produktumnak*, hanem sokkal inkább *produkciónak*, el kell vonatkoztatnunk attól, hogy a dolgokat megnevezi és az egymás közti megértés eszköze, annál alaposabban kell vizsgálni a belső szellemi tevékenységgel szorosan összefonódó eredetét és a kettő kölcsönhatását.” [...] „A nyelv a maga lényegét illetően állandóan és minden pillanatban átalakul, még az írásban való rögzítése sem tökéletes, mindig csupán műmiaszerű megőrzés, amelynek állandóan szüksége van arra, hogy élő beszédben érzékelhetővé tegyünk. Maga a nyelv nem mű (ergon), hanem működés (energeia). [...] A nyelv ugyanis önmagát állandóan újratermelő szellemi tevékenység, amely az artikulált hangot képessé teszi a gondolat kifejezésére”.¹²

Humboldt úgy látja, hogy a nyelv a sajátos nemzeti élet megnyilvánulása.¹³ A latin nyelv problematikussága abban állt, hogy mint pusztán csak a tanítás nyelve, nem egyezett meg a tanulók anyanyelvével.

Az 1806-ban megjelent *királyi tanügyi rendelet, azaz a II. Ratio Educationis*, a magyar nyelvet a fontos tantárgyak közé iktatja, a németet pedig az önként jelentkezők részére írja elő. Mégis mostohán kezeli a magyart, mivel tanítását a latinhoz kapcsolja, nem ad módszeres utasításokat tanítására és nem tekinti kötelezőnek a tankönyv használatát.

Mindemellett pedig a latin továbbra is megtartja központi helyzetét; illetve a magyar csak nehezen hódít teret a tudományban, közigazgatásban. II. József 1784 tavaszán kiadott nyelvrendeletére reagálva, amely a német nyelv használatát tűzi ki célnak, ismeretes, hogy számos megye a latin visszaállítása érdekében emel szót, a preferált nyelv a megyék túlnyomó részében a latin marad, többnyire ott is, ahol felmerül a magyar nyelv bevezetésének óhaja. A nemesség egyértelműen a német ellen foglal állást, de nem egyértelműen a magyar mellett.¹⁴

Úgy, ahogy a megismerés feltétele az univerzalizmus – a több, egymással összefüggésben lévő diszciplína tanulmányozása, ugyanúgy elengedhetetlen feltétele a tudósnak a több nyelv ismerete: *nem lehet valaki tud[ós] ha csak egy nyelvet tud*.¹⁵

1794 november 30-án Pákei József, Körmöczy tanára, a külföldön tanuló diákot arra figyelmezteti, hogy minél jobban szorgoskodjék a német nyelv elsajátításában „mert ez a nyelv *clavis* minden tudományoknak.” És szintén javasolja, tanulja a „franciát, görögöt és zsidót, a tudományok közül nem annyira a teológiát, mint inkább a *mathesis* purat és *applicat*at, a mai fizikát, [...] geográfiát, *chronologi*át, *histori*át, *aesthetik*át [...]”.¹⁶ Ezen felül pedig felhívja a

11 „Lateinische Sprache. Wenn du die französische, deutsche Sprache kennst, kannst du ohne diese Gelehrter [werden]. Wer sich in der ursprünglichen alten Literatur auskennen will braucht das und das Griechische, aber es verdient nicht viel Zeit.” Ms U 413-B, *Einleitung in die Philosophie* 463 v.

12 Wilhelm HUMBOLDT: Az emberi nyelv szerkezetének különbözősége és hatása az emberiség szellemi fejlődésére = PÉNTÉK János (szerk.): *Nyelvelméleti tanulmányok*. Kriterion, Bukarest, 1975. A Humboldt-szemelvény fordítója Szilágyi Margit. 20.

13 Uo. 22.

14 BÍRÓ Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Balassi Kiadó Budapest, 1994. 121.

15 Ms U 413-B, *Einleitung in die Philosophie* 344 r.

16 GÁL Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története 1568–1900*. Minerva Kiadó, Kolozsvár, 1935.

figyelmét arra, hogy tanulmányozza az alsóbb iskolákban való tanítás módszertanát, a humaniorák és a nyelvek tanításának jobb módját és mindezekre vonatkozóan szerzőket és utasításokat olvasson. Mindent egybevetve azt várja pártfogoltjától, hogy nemcsak minél több nyelv ismeretét sajátítsa el, hanem segítő társa legyen a tudományok újszerű oktatásában. Később Pákei bővebben fejezi ki elvárását a leendő tanárral, tudós emberrel szemben: „Különböztetve polyhistoroknak kellvén lennünk, azokat is jó lesz megízéltetni, amiket a püspök ír, hogy szükség esetén tudjon hozzászólni”.¹⁷ Tanára tehát mind a természettudományok, mind a teológia alapos tanulmányozását a figyelmébe ajánlja.

Körmöczy megfogalmazásai azt mutatják, hogy a tudományt többféle nyelven sajátította el, de mivel tudásával otthoni környezetének szolgálatában igyekezett állni, magyarra fordított; és ugyan őt fordítóként nem tartják számon, írásai mégis nagyfokú nyelvi tudatosságra vallanak.

V.

Körmöczy fennmaradt leveleiből kiderül, hogy a *Magyar Nyelvűvelő Társaság* „tudós tagja” volt.¹⁸ A társaság alapítójának hozzá intézett levelei érdekes adalékot nyújtanak az Unitárius Kollégiumban folytatott tevékenységről. Aranka György két Körmöczyhez írt leveléről tudunk.¹⁹ Az egyik 1798. január 17-én íródott. Ebben a levélben az áll, hogy a társaság titoknokaként a Körmöczy által küldött *csomót* (vagyis kéziratcsomót) sértetlenül megkapta, továbbá az, hogy Körmöczy korábban levélben kereste meg Arankát, és felajánlotta barátságát. Ugyancsak nyilvánvalóvá válik, hogy Körmöczy már küldött neki diákjai verseiből, Aranka pedig ezeket továbbküldi Kovachich Márton Györgynek Pestre. Körmöczy valószínűleg ösztönözte diákjai nyelvi törekvéseit és verseikből rendszeresen küldött publikálásra.

Különösen érdekes lenne Körmöczy oktatói tevékenységének tükrében megvizsgálni azt, hogy külföldi tanulmányai miként jelentek meg gyakorlati munkásságában, tanításában, az általa tanított diákok jegyzeteiben. Arankával folytatott levelezéséből, fennmaradt kézírataiból, Kiss Mihály esetéből²⁰ arra következtethetünk, hogy olyan közösség megteremtésére törekedett, amelynek mozgatórugója az irodalmi és filozófiai művek fordítása, megvitatása, a nyelvvel való foglalkozás.

17 GÁL: i. m. 456.

18 JANCsó Elemér, *Az Erdélyi Magyar Nyelvűvelő Társaság iratai*, Bukarest, 1955. 319.

19 CSETRI Elek, *Aranka György két kiadatlan levele*, NyIrK XXXIII, 1989. 186–187.

20 Hajós József erdélyi filozófiatörténész tanulmányai az 1970-es években felhívták a figyelmet Körmöczy egyik diákjának, Kiss Mihálynak, Claude Adrien Helvétius jeles posztumusz munkájának – *Le vrai sens du Systeme de la Nature*, 1774 – fordítására és az ezzel járó botrányra nem csak saját magára, de tanárjára, Körmöczy Jánosra nézve is.

„KAROSE HOGY SOK NYELV VAGYON.” REFLECTIONS ON LANGUAGE AND
INTERDISCIPLINARITY IN THE UNIVERSITY NOTES OF KÖRMÖCZI JÁNOS
(1763–1836)

Keywords: *Körmöczi János, academic notes, languages of science, chances of
interdisciplinary cognition*

The works of Körmöczi János (1763–1836), mostly manuscript, consist of excerpts from several disciplines. Looking back at his career, we can conclude that he has sought to generate a community, whose motive force would be, in accordance with the preoccupation with language, the translation and discussion of literary and philosophical works. Especially the notes from his foreign academic studies from 1796–1797 show a strong interest in the social sciences, as well as natural sciences and religion as we see those disciplines now. In his mixed language academic notes, he reflects upon which language would be the most suitable for the cultivation of sciences and concludes that just as the universalism – the studying of disciplines in conjunction with each other – would be the condition of knowledge, the same way an indispensable tool for being a literate is the knowledge of more than one language, because *one cannot be erudite by knowing only one language, as they are the key to all sciences.*

„KÁROSÉ HOGY SOK NYELV VAGYON.” REFLECȚII ASUPRA LIMBAJULUI
ȘI INTERDISCIPLINARITĂȚII IN NOTELE UNIVERSITARE ALE LUI
KÖRMÖCZI JANOS (1763–1836)

Cuvinte-cheie: *Körmöczi János, note academice, limbile științei, posibilitatea
cunoașterii interdisciplinare*

Scrierile lui Körmöczi János (1763–1836) rămase în mare parte în formă de manuscris, reprezintă fragmente din diverse discipline. Privind înapoi la cariera sa, putem concluziona, că s-a străduit să întemeieze o comunitate al cărui motor să fie în concordanță cu preocupările privind limba, precum și traducerea și dezbateră opera literară și filozofice. Körmöczi János a manifestat, mai ales în timpul studiilor universitare efectuate în străinătate din anii 1796–1797, un interes puternic în științele sociale și naturale, precum și în religie. În notele sale academice întocmite într-un limbaj mixt, compus din mai multe limbi, el reflectă printre altele asupra limbii cel mai potrivite pentru cultivarea științei. El concluzionează că, în egală măsură cu universalismul – studierea mai multor discipline în strânsă legătură unul cu celălalt – limba este și ea parte indispensabilă a erudiției, deoarece *nu poate deveni savant cel care vorbește doar o singură limbă, căci ele sunt cheia tuturor științelor.*